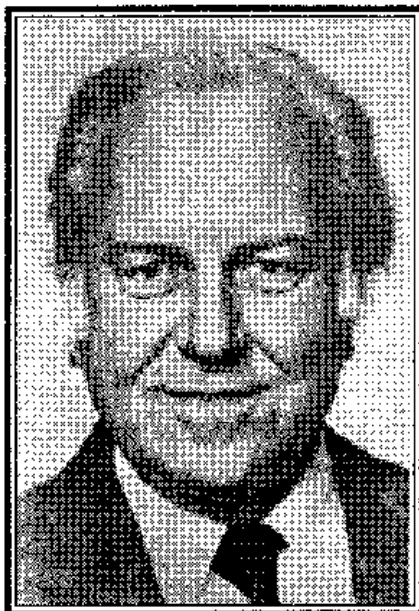

IN MEMORIAM

АКАДЕМИК ВОЈИСЛАВ Ј. БУРИЋ
(26. II 1925 – 12. VI 1996.)

ПОД СВЕТЛОШЋУ ДУХОВНОСТИ ВЕЛИКОГ ЧЕЛНИКА СРПСКЕ ИСТОРИЈЕ УМЕТНОСТИ

● У СПОМЕН МАГУ МЕЂУ ИСТРАЖИВАЧИМА ВИЗАНТИЈСКЕ И СРПСКЕ УМЕТНОСТИ СРЕДЊЕГ ВЕКА

Војислав Ј. Ђурић рођен је у Великој Писаници код Бјеловара. Основну школу је завршио у Грубишном Пољу, Пакрацу и Вуковару, а гимназију у Вуковару, Сремској Митровици и Београду, где је матурирао 1944. године. Учествовао је у НОР-у од септембра 1944. до децембра 1945. године. Филозофски факултет, групу за историју уметности, студирао је у Београду, где је и дипломирао у септембру 1949. Запослио се у фебруару 1948. у Народном музеју (тада Уметничком музеју) у Београду као хонорарни асистент у Одељењу за новију југословенску уметност. Првог маја 1950. изабран је за асистента на Одељењу за историју уметности Филозофског факултета у Београду, за предмет Југословенска уметност. Од новембра 1953. до јуна 1954. био је на специјализацији у Паризу на Ecole des Nantes Etudes и на College de France код професора Andre Grabara. У децембру 1956. на Филозофском факултету одбранио је

докторску дисертацију под насловом „Дубровачка сликарска школа”. Првог октобра 1957. постављен је за доцента Филозофског факултета у Београду за предмет Југословенска уметност – средњи век у Одељењу за историју уметности. У овом одељењу, предавајући исти предмет, постао је ванредни професор 1. фебруара 1962, а редовни професор 1. јуна 1967. За дописног члана САНУ изабран је 28. маја 1970, а за редовног у новембру 1978. Неколико година је био члан Управног одбора и потпредседник Српске књижевне задруге. Готово две деценије био је сарадник Матице Српске у Новом Саду у Одељењу за ликовне уметности и био члан њеног Управног одбора. Године 1964. изабран је за члана Атинске академије (једине у Грчкој). Одликован је 1964. Орденом заслуге за народ са сребрним зрацима, а исте године додељена му је Октобарска награда града Београда за књигу „Дубровачка сликарска школа”. Седмојулску награду добио је 1979. године.

Ђурићева активност као историчара уметности отпочела је пре више од четири и по деценије када се првим објављеним радовима огласио као млади истраживач са свим врлинама даровитог и темељно припремљеног научног посленика. Из неколико година интензивног и свеобухватног истраживања произилази његова докторска теза „Дубровачка сликарска школа”, која је као особено и веома документовано дело успоставило сасвим нову научну представу о генези средњовековног сликарства дубровачког круга, његовом развоју и утицају на уметност суседних области и обрнуто. Осветливши овом књигом многе појаве које су у узајамној вези са развојем уметности осталих историјско-географских целина бивше Југославије, ово дело је постало капитално и кључно за даља изучавања, не само старе уметности приморских крајева, већ и за боље разумевања уметничких токова у другим југословенским областима.

Паралелно са изучавањем дубровачке уметности, током којих је истражио многе неискоришћене изворе, а пре свих непозната архивска документа Дубровачког архива, Ђурић је у средишту своје пажње и научног интересовања задржао радознали и активни однос према путевима развоја српске средњовековне уметности, који ће му остати као основна и трајна научна преокупација. Ово своје опредељење он је непрестано доказивао извапредним и импозантним резултатима који су годинама изненађивали наш и страни рафинирани научни свет, новим открићима и сазнањима, али и самосвојним приступима и оригиналношћу научних идеја. Као ретко који византолог и историчар уметности, В. Ј. Ђурић је испољавао подједнаку склоност и способност за проицање у све области старог српског уметничког стваралаштва. Као што је

био супериоран у изучавању зидног сликарства, тако је показивао изузетну обавештеност и успешност у истраживању старог српског градитељства. То се исто може рећи и када је у питању проучавање српске иконописне делатности и илуминација старих рукописа. Показивао је истанчану осетљивост у тумачењу архитектонске и сепулкралне пластике.

Пратећи Ђурићеву истраживачку и свеколику културно-научну делатност, могу се уочити три главна вида његове активности. Први се огледа у доследном и интензивном проучавању уметности средњег века византијске културне сфере у југословенским земљама, други у педагошком раду на Филозофском факултету у Одељењу за историју уметности, а трећи у друштвеној и културној афирмацији и популаризацији лепота и вредности средњовековне уметничке баштине наших народа, као и заштити градитељских и уметничких споменика.

На плану научно-истраживачког рада, кључној области његовог стваралачког исказивања, Ђурић је представљао пример изузетно ангажованог и бриљантног историчара, који је, не само методолошки обогатио и осавременио истраживање свих области старог српског уметничког стваралаштва, већ сопственим заслугама истраживање старе српске уметности укључио у модерне репрезентативне токове светске византологије.

Све књиге које је објавио представљају оригинална дела наше историје уметности и продукт су индивидуалног личнег истраживачког рада, заснованог на најсавременијим начелима наше историографије. Поред „Дубровачке сликарске школе” (Београд, 1963), незаобилазног и полазног дела у сваком даљем истраживању уметности Приморја, Ђурић је написао „Иконе из Југославије” (Београд, 1961) – целовито и свеобухватно дело којим се по први пут нашој и светској научној јавности предочени путеви развоја наше иконописне делатности од XI до XVII века, а у чијем је научном уобличавању уграђено мноштво аутентичних замисли, погледа, идеја, нових и необично занимљивих запажања и драгоцених закључака. Са новим поставкама у периодизацији и систематизацији вишевековне иконописне делатности, коректним стилским и иконографским анализама и оценама, ова књига после тридесет и пет година од њене појаве ни у чему још није оспорена а још мање превазиђена. Ова књига, са сјајном студијом о српском иконопису, објављена поводом одржавања XII међународног конгреса византолога у Охриду 1961. године, пратила је изложбу „Иконе из Југославије”, коју је припремио В. Ј. Ђурић; садржи изванредан каталог антологијски вредних преко деведесет икона које би пожелео да има

сваки највeћи музеј у свету. В. Ј. Ђурић је уложио огроман труд у припреми ове монументалне изложбе, која је већ заузела историјско место у истраживању и приказивању старих иконописних дела. Ако бисмо у Ђурићевом обимном опусу могли да издвојимо дело које је на најпотпунији начин одражава и представља свог аутора као изузетног истраживача, то би несумњиво била волуменозна књига „Византијске фреске у Југославији” (Београд, 1974) која је две године касније објављена на немачком језику. Појава ове књиге са сигурношћу се може сматрати културним и научним догађајем деценије у нашој историји уметности. То је велика научна синтеза која на оригиналан начин успоставља свеобухватну слику о уметничким токовима и делима у свим областима Југославије у сфери видног сликарства. Заједно са Д. Богдановићем и Д. Медаковићем, В. Ј. Ђурић је написао опсежну и репрезентативно опремљену монографију „Хиландар” (Београд, 1978) – књигу која је објављена и на неколико великих светских језика. Вредности ове књиге веома је допринео Ђурићев текст посвећен уметничким садржајима овог споменика од XII до XVII века.

Ђурић је, уз С. Ђирковића и В. Кораћа, аутор најлуксузније и веома вредне књиге посвећене једном српском споменику. То је „Пећка патријаршија”, објављена у издању „Југословенске ревије” из Београда 1986. године.

Објављена као друго издање у „Просветиној” серији „Уметнички споменици”, његова књига „Сопоћани”, о којој ће тек бити речи, представља пример монографије достојне овом споменику као ремск делу византијске и српске уметности XIII века.

Невеликог обима, књига „Икона светог краља Стефана Дечанског” (Београд, 1985) се сврстава међу јединствене студије објављене код нас. Не мању пажњу научне јавности скреће репрезентативна књига „Есфинтска повеља” (Београд–Смедерево, 1989), који су написали професор В. Ј. Ђурић, С. Ђирковић и П. Ивић. Поред наведених књига, В. Ј. Ђурић је написао и објавио преко двестотине студија и чланака о византијској и српској уметности, о уметности у Далмацији и Италији. Писао је опште преглесе већих уметничких целина, апалитичке чланке о појединим споменицима. Бавио се, колико својствима уметничког израза и личностима сликара у средњем веку, толико и владарском идеологијом исказаном кроз уметност, у којој је тематској области као и низу других био напц водећи истраживач.

Бити научник најплеменитијег соја а при том по плодности свог истраживачког и списатељског рада бити без конкуренције, могао је само Војислав Ј. Ђурић, кога је изненадна смрт спречила да доврши своје

разгранато и слојевито дело, које у значајној мери допуњују научно-популарне монографије о нашим уметничким споменицима, филмски сценарији, а посебно реферати и саопштења која је читао на бројним међународним научним скуповима.

Изненадни и тужни одлазак барда српске и европске византологије, најутицајнијег и најделотворнијег српског историчара уметности, папео је тежак и ненадокнадив губитак нашој науци и култури. Његова смрт узбудила је и потресла сваког ко је знао ову горостасну личност, а њене пријатеље, колеге и сараднике учинила трајно неутешним, јер су сви схватили да је смрт Војислава Ј. Ђурића, не само нестанак непоновљивог човека, већ и својеврсна пационална несрећа. Туга је овладава свим његовим колегама, који ће заувек осећати празнину у струци која се тешко може испунити. Сви његови пријатељи остали су шокирани вешћу да се прекинула животна нит човека који је својом виталношћу, енергијом и интензитетом стваралачким радом подстицао сваког ко је истраживачку активност одредио за властиту судбину. Сви су били запрепашћени вешћу да је са животне сцене сишао див који је био синоним научног твораштва највишег реда у области историјских наука, а посебно у домену трагалаштва за делима и мајсторима византијске и српске средњовековне уметности.

По начину како се опрашта са животом може се пренознати човек и његова суштина, срећа и величина. Воја Ђурић је отишао у вечност са ликом античког јунака или неког од античких богова. Како му је све у стицању угледа и славе полазило за руком, тако је лако и једноставно скончао са свом оном задивљујућом крепкошћу духа и колосалном радном енергијом. У тренутку кад нас је оставио као да је са сопоћанских сводова заувек отишао један од најлеполикијих апостола. Његов одлазак у вечност био је изненадан и болан, раван својеврсној катаклизми од које се никада неће моћи да опорави српска и европска историја уметности. Као да се срушио свод од Дечана, као да је нестало студеничког Распећа или сопоћанског Успења. Са академиком Ђурићем и његовим одласком срушен је најмоћнији стуб, најснажнија осовина истраживачког организма који је годинама и деценијама стварао и усавршавао и коме је био главна покретачка снага. У свету истраживања српске уметности византијског круга В. Ј. Ђурић је био непорециво највећи ауторитет из простог разлога што га је он стварао, усмеравао и давао му снажан печат своје јединствене личности.

Није могуће одмах сагледати вишезначно стваралачко дејство овог великана међу историчарима уметности и уопште међу посленицима који су свој живот посветили изучавању културне и уметничке

прошлости српског и осталих народа на балканским просторима. Оно што се већ сада са поузданошћу може рећи, то је да је у многим видовима свог креативног испољавања био без премца. Био је сјајан предавач на катедри историје уметности и на свим другим катедрама на којима је гостовао по позиву или као хонорарни наставник. Остао је запамћен као елоквентни оратор однеговане фразе, чија је мисао била јасна а исказ занимљив, динамичан и пријемчив. Био је прави беседник и као предавач и као тумач наших споменика, о чијим је вредностима и особеностима често и надахнуто говорио радозналим посетиоцима, који су га слушали са дивљењем и усхићењем. Тешко је заборавити један од последњих југословенских конгреса историчара уметности, одржан у Београду, у оквиру кога су сви учесници овог скупа походили најзначајније уметничке споменике моравске Србије: Раваницу, Манасију и Каленић. Том приликом Воја Ђурић је мноштву југословенских колега маестрално беседио о овим манастирима. Никада нису ови бисери имали елитније посетиоце, нити је икада неко о њима лепше и упечатљивије говорио. То је доживљај који нико од наших колега неће избрисати из свог сећања. Воја Ђурић је личио на неког од Немањића изгледом свог лика и стаситошћу своје фигуре. Било је неког неизрецивог господства и отмености у његовом ставу и гестовима, а из сваке речи зрачила је неизмерна лепота мисли и духовне раскоши његовог ума. То што је он тада говорио о последњој великој и можда најоригиналнијој епохи српске средњовековне уметности, о архитектури, декоративној каменој пластици и фрескама Раванице, Манасије, Каленића и других цркава које се нису могли заобићи, представљало је испоновљиве усмене есеје за које се може жалити што нису забележени на магнетофонску траку и преточени у писмена штива. Сећам се добро одушевљења многих колега који нису имали прилике да слушају Ђурића у сличним приликама. Посебно је било задовољство бити сведок егзалтираности колега из других република, који су схватили свеколику Војину супериорност. Налазећи се на неки начин у улози домаћина као председник Друштва историчара уметности Србије, које је било организатор овог конгреса, осећао сам неизмерну радост због уверења да је конгрес само због Ђурићевих беседа више него успео.

Оно што је професора Ђурића издвајало од других и што га је сврставало међу потпуно особене и импресивне истраживаче јесте невероватна радозналост за збивања, не само у ужој струци, већ за све што је чинило креативне токове у култури. Мени није позната ни једна личност из редова универзитетских професора, а поготово академика, које су испољавале толику знатижељу за дешавања у раду институција из

области заштите културног наслеђа (заводи и музеји) који су деловали у унутрашњости, не само Србије, већ и читаве бивше Југославије. Знао је тачно ко где ради од његових ученика и колега, како и шта ради. Он није могао бити неинформисан. Био је страстан читач свега што се појављивало у издавачкој продукцији. Ништа није измицало његовој будној пажњи кад је реч о периодичним публикацијама, о научној публицистици. Читао је књижевне часописе који су се појављивали, опстајали или гасили у унутрашњости наше земље. Само је њему било знано којим путем су до његових руку доспевали провицијски часописи у којима су историчари уметности и други истраживачи објављивали своје прилоге. Није му било тешко да успостави контакт са њиховим ауторима, да са њима поразговара, да их ободри, охрабри или да им изрекне понеску корисну сугестију и опаску. Те његове речи, изговорене неафирмисаним историчарима уметности, имале су огроман а понекад пресудан значај за њихов даљи списатељски рад. Не знам колико је у овом часу умесно и примерено истицати нешто што је везано за његово штедро подстицање мог истраживачког рада, које никада не могу да заборавим, јер је имало највећи значај у учвршћивању мог опредељења да се дубље посветим истраживању споменика културе и списатељском раду. Било је то пре близу 35 година, једног жарког лета, када ме је сусрео у долини Требишњице којом приликом је сазнао да сам доспео у мостарски Завод за заштиту споменика културе, где сам почео да радим. Обрадован и помало изненађен што ме је нашао у Херцеговини, према чијој је културној и уметничкој баштини имао посебан однос, није пропустио прилику да ми саопшти да је прочитао моју монографију о Благовештењу Кабларском објављену у тек покренутом часопису „Градац” и да је похвали наглашавајући да треба више да пишем. Ништа ме више није могло обрадовати у далекој Херцеговини, где сам, иако залутавши међу некрополе стећака и друга сведочанства прошлости, пронашао свој свет истраживања. Тај сусрет и речи уваженог професора за мене су имали заветно значење. Од тада, па до данас, нисам престајао да пишем најчешће имајући на уму оно што ми је рекао у Херцеговини.

Чачак је сматрао колевком добрих и способних историчара уметности и даровитих стваралаца и градом у коме делују добро организоване и плодотворне културне институције. Веома је високо ценио рад Народног музеја, за који је сматрао да је Зборник радова његово најбоље огледало. Уредника овог годишњака Милована Вуловића, не само што је високо уважавао, већ га је на свој начин волео као колегу који је истрајао у дугогодишњем настојању да годишњак своје установе, пре свега одржи, а потом да га садржајно и ликовно-технички подигне на веома висок

ниво. Није се устезао да више пута изјави како је чачански Зборник, не само најбољи стручни часопис у унутрашњости Србије, већ уопште један од најбољих у Србији. Кад сам му допосио нове бројеве Зборника радова било је приметно задовољство које га је обузимало. Тада смо умели да измењамо мишљења о раду музејских и других институција у унутрашњости, о чијем је раду био тачно обавештен. Кад сам му имао шта рећи о Чачку као једном од значајнијих културних центара Србије, бивао је знатижељан интересујући се за неке личности на најприснији начин. То се од његових генерацијских припадника посебно односило на песника Леку Обућину, с којим је у студентским данима друговао и кога је веома волео. Обућина му је, то сам доцније сазнао, слао „Градац”, који је он уређивао. На страницама овог часописа читао је текстове својих млађих колега. Са особитом пажњом пратио је истраживачки рад рано преминуле Душанке Ранковић.

Добро обавештен о квалитету стручног рада појединих стручних институција и историчара уметности који су били носиоци тог рада, Воја Ђурић је бивао више него други истраживачи одап тим установама и појединцима. Одржавао је веома приспе везе са установама чији је рад уважавао. Није га било тешко придобити за сарадника и експерта за многе важне послове и пројекте, нарочито када је реч о истраживању и заштити споменика културе и издавачкој делатности. Сећам се кад сам дошао из Мостара у Краљево за директора тек основаног Завода за заштиту споменика културе какву ми је несебичну моралну и стручну подршку пружао. Чиниле су то, додуше, и друге моје колеге на конкретнији начин – др Гојко Суботић, др Сретен Петковић, али подршка која је долазила од В. Ј. Ђурића имала је посебно значење за младу и амбициозну устанву пред којом су се налазили големи и далекосежни задаци. Готово да ниједан већи конзерваторско-рестаураторски подухват на било којем споменику овај завод није извео а да на изванредан начин није био укључен овај наш, не само највећи познавалац градитељских и уметничких споменика, већ стручњак који је дубоко био зарођен у проблематику заштите културног и уметничког наслеђа, у чијем је решавању веома заинтересовано и одговорно учествовао. Он је био члан најзначајнијих стручних комисија које су разматрале пројекте заштите и пратиле њихову реализацију. Често је био на челу тих комисија. Његов став и гледиште веома су уважавани. Ако споменем само неке споменике који су данас обновљени и презентовани, у великој мери његовом заслугом, схватиће се његов лавовски удео и заслуге које је стекао што се ти споменици данас налазе у завидном стању. Ево неких од њих: манастир Градац, манастир Солоћани, манастир Студеница, манастир

Ђурђеви Ступови, Ариљс, Бања Прибојска, Милешева, Љубостиња, Раваница, Жича, Бела црква Карапска, Св. Никола у Куршумлији, Стара и Нова Павлица, Грачаница, Петрова црква, Велуће, Манасија, Раваница... Завод у Краљеву остаће му вазда захвалан за стручну помоћ у обнови многих цркава, на подручју старе Рашке. Не мања захвалност ове установе односи се на његов удео у покретању „Рашке баштине”, повремене стручно-научне публикације, чији су први бројеви наишли на невероватан пријем у научним и стручним круговима и редовима посленика у области заштите споменика културе. Његова студија „Милешева и дрински тип цркве”, објављена у првом броју ове публикације, допринела је у великој мери њеном научном квалитету. Никада није престао да се интересује за даљу судбину овог угледног повременика, у чијем излажењу су настале материјалне и друге тешкоће.

Одређујући строге захтеве и оштра мерила која су по његовом мишљењу морале да испуне све централне културно-научне институције Србије, био је веома ригорозан у изрицању судова о њиховом раду а понекад и претерано строг. Под ударом његове критике често су били Народни музеј, Народна библиотека Србије, Републички завод за заштиту споменика културе и друге репомиране републичке институције из области културног и научног стваралаштва. Никада, међутим, нисам имао прилике да чујем критичке опаске о Српској академији наука, који је у последњој деценији (а можда и више) показивала доста слабости у раду. Има се утисак да је ову најугледнију националну научну институцију, чији је редовни члан постао пре близу тридесет година, исувише респектовао. За разлику од капиталних културно-научних установа наше Републике, у чије проблеме и услове рада никада није био спреман да уђе и према којима је глобално узевши имао извесне резерве уз часне изузетке високог поштовања њихових појединих стручњака или руководиоца, мале добро организоване и делотворне установе у унутрашњости Србије побуђивале су његову пажњу и симпатије. У кругу тих институција налазили су се чачански Народни музеј и краљевачки Завод за заштиту споменика културе, којима је увек био спреман да помогне. Краљевачки Завод је установа у коју је веома често навраћао и за чији је рад показивао посебно интересовање. Последњих неколико година тесно је сарађивао и са Музејом у Краљеву, организатором „Дана преображења”, у оквиру којих су одржана два занимљива стручно-научна скупа, један посвећен истраживању и заштити културног наслеђа, а други манастиру Жичи. Изненадна смрт Милорада Михаиловића, историчара уметности и директора Музеја, тешко га је потресла, као и све Михаиловићеве колеге и пријатеље. Уосталом, има нечег судбинског

и трагично-симболичног у овој плодносној сарадњи између професора и ученика: професор као да је изабрао модел смрти свог омиљеног ученика. Опростили су се од нас ненадано у пуној стваралачкој снази: Мики Михаиловић је одлетео у вечност као Милешевски анђео, а Воја Ђурић као Пантократор је одјездио у небо да би са највећих висина пратио да ли следимо његов и Радојчићев пут у изучавању старе српске уметности.

Академик Ђурић је стално показивао изразити афинитет према градитељским и уметничким споменицима западне Србије, а посебно чачанског краја. Чак би се могло рећи да је имао извесну слабост према Овчарско-кабларским манастирима, за чије је истраживање и изучавање био необично заинтересован. Знајући да сам годинама заокупљен проучавањем њихове улоге у духовном животу Србије и места у уметности Срба у доба турске доминације (1459–1690), стално је био радознао када ћу окончати рад на књизи о овим споменицима. Не мање га је занимао проблем њихове заштите, о чему је волео да буде обавештаван. Стицајем околности, тек непосредно пред смрт први пут је видео реконструисан благовештењски иконостас. Враћали смо се пред прославу 700-годишњице из Ариља, где смо почетком маја имали састанак Одбора за обележавање овог јубилеја и тада повратили у манастир, што је била његова последња посета неком споменику ако се изузме црква Св. Ахилија у Ариљу, о којој је ујурбано са једном екипом снимао документарни филм. Видевши иконостас који је као васпо-стављена целина деловао раскошно, био је задивљен и одушевљен њего-вим изгледом. Пошто је увек веома критички прихватао сваку конзерва-торско-рестаураторску интервенцију на уметничком делу, очекивао сам да ће строго судити о овом иначе веома успелом подухвату; није имао ни једну примедбу. Изрскао је неколико похвалних речи и отишао видљиво задовољан и спокојан. Нашао је за сходно да каже да би реконструкција благовештењског иконостаса могла да буде путоказ за рад на рестау-рацији других иконостаса које је време разградило.

Није доживео ариљски јубилеј иако је уложио велики труд да се ова важна и велика годишњица (1296–1996) што достојније и адекватније обележи. Био је председник Организационог одбора научног скупа „Свети Ахилије у Ариљу, историја, уметност”, који је одржан у Београду и Ариљу од 25 до 28. маја 1996. Он је био родоначелник концепције овог веома успелог симпозијума и требало је да поднесе један од најважнијих реферата под насловом „Велика византијска сликарска дела с краја XIII века и смена стилова”. Скуп је одржан у сенци његове смрти. Није било учесника у овом симпозијуму који није био опхрван тугом због одласка

прве личности наше историје уметности и византологије. Симпозијум је био ускраћен присуства најкомпетентнијег човека, великог познаваоца Драгутинове задужбине и споменика Драгутинове и Милутинове епохе.

По завршетку симпозијума, који је био главна манифестација у оквиру програма обележавања 700-годишњице Ариља, уочи Св. Ахилија, 27. маја, одржана је свечана академија на којој је приказан тек снимљен филм о цркви Св. Ахилија за који је сценарио писао Воја Ђурић. Готово је било потресно гледати бриљантан филм, који је колико посвећен ариљској цркви толико и његовом аутору. Међу кадровима посвећеним споменику доминирао је лик бесмртног академика, који је као нека громада био наднесен над спомеником говорећи о његовој историји, ктитору, фрескама о великом јубилеју. Изгледао је уз речи које је о Ариљу уз музику златоусто изговарао као човек дивовске снаге и ума, пун здравља и енергије. Ко би могао да поверује, питали смо се ганути, да ли је могуће да је само пре три недеље са животне и радне сцене заувек отишао овај истраживач који је многим био недостижни узор и од којег су се тек очекивале студије и књиге.

Фасцинирани и готово шокирани животношћу којом је зрачио са екрана те свечано-тужне вечери у Ариљу, схватили смо кога смо изненадно изгубили. Наједном је нестао челник историчара уметности и византолога, предводник најпродуктивнијег и најкреативнијег круга истраживача уметности византијске културне сфере, не само у Србији и Балкану, већ и у Европи. Он је, уистину, био пример и парадигма потпуне посвећености науци и доказ најдубље оданости трагалаштву за значајним делима древне српске уметности и њиховим творцима. Он је припадао оном самородном соју наших истраживача у чијим се вибрацијама и дамарима стално осећала невероватна радозналост духа. Нисам познавао човека као што је био Воја Ђурић. Он је, уствари, био, да се политичким речником изразим, лидер наше струке без премца, али сваком близак и приступачан, неизмерно спреман да сваком помогне. Многе је наше колеге трајно задужио, али можда више од тога – остао запамћен као човек коме ништа није било тешко и који је био спреман да савлада многе тешкоће на терену да би доспео до споменика до којих је желео, или до којих су други желели, да доспе. Никада нећу заборавити одисејаду коју сам с њиме доживео одлазећи једном приликом у манастир Црну Реку у друштву са Зденком и Браном Живковић и Миром Вуловић када смо се срећно спасли од дивљих вода Ибра. Суочени са драматичношћу тренутка у коме је газ почео да тоне на дно Ибра, били смо ужаснути, а Воја Ђурић се гласно и пркосно смејао изазивајући чуђење Бране Живковић који је, свестан ситуације у којој смо се нашли, био

понајвише пометен са леденим изразом на лицу. Успели смо да се срећно избавимо и да за сва времена у своја сећања урежемо непоповљив доживљај у коме је наш професор био главни јунак. Упркос свом научном и људском ауторитету, В. Ј. Ђурић је више него многи други научни радници придавао значај културним и научним збивањима у провинцији, увек спреман да неком од својих млађих колега помогне. Просто је уживао да слуша о томе колико је који град успео да надвлада провинцијски дух. Са много агрумента је заступао тезу да се наука не може развијати само у метрополама. Кад год је могао, одлазио је на научне скупове који су одржавани у унутрашњости Србије. Можда је најтипичнији пример симпозијума „Сеоски дани Сретена Вукосављевића” у Пријепољу, где је својим изузетно занимљивим и значајним рефератима више пута активно учествовао, чиме је подстицао и друге колеге да исто учине. Сећам се колико му је било жао што је био спречен да присуствује научном скупу поводом 800-годишњице цркве Богородице Градачке у Чачку. Имао је тада деликатну обавезу као члан Атинске академије наука на једном међународном симпозијуму. Радозналост овог научника када је реч о Страцимировој задужбини у Чачку и њеном истраживању и конзерваторско-рестаураторским интервенцијама, била је необично изражена. Разлог томе треба видети најпре у његовој природи изузетног радозналца, а потом у чињеници што је он овом иначе недовољно проученом и мистериозном споменику придавао већи значај него неки други историчари. Високо је ценио заслуге колегинице Душанке Рапковић-Вучићевић за боље познавање чачанске катедрале, која је својом студијом „Прилог проучавању Богородице Градачке” (Зборник радова Народног музеја, 1, Чачак, 1969, 17-25) научно утемељила и усмерила даља истраживања овог споменика на чијем организму су различите епохе остављале своје трагове и сведочанства. Потоња археолошка ископавања и архитектонска истраживања овог споменика којима је руководила др Милка Чанак-Медић помно је пратио и радовао се сваком вредном и занимљивом открићу која су пружала некад поуздане а некад несигурне податке о првој фази живота овог храма. У њему је овај угледни конзерватор имао најважнијег консултанта. Изучавајући најсистематичније и најкомпетентније развој српског средњовековног сакралног градитељства, В. Ј. Ђурић је боље и дубље сагледавао значај Богородице Градачке у Чачку, па је стога, са највећом пажњом, пратио истраживања овог раног споменика немањинке епохе. Он је био свестан чињенице да су време и догађаји били немилосрдни према овом храму, задужбини најмлађег Немањиног брата, али је, исто тако, био убеђен да добро познавање свих градитељских слојева ове

цркве воде ка важним сазнањима о томе како су се градитељски токови на овом здању смењивали кроз историју. Он је сматрао да је моравски Градац, доскора научно недовољно идентификован, важно упориште за изучавање архитектонских схватања од XII до XV век, која су се преламала на једној грађевини као што је Богородица Градачка. Можда је, као и други истраживачи, више очекивао него што је овај споменик пружио истраживањем, али начином како је ову компликовану и слојевиту грађевину конзерваторски уобличио и презентовао др Милка Чанак-Медић био је више него задовољан. Био је уверен да је овај древни храм, упркос томе што није до краја систематски археолошки испитан, адекватним конзерваторским третманом добио много на значају. Научни скуп који му је посвећен са објављеним зборником саопштења који му је брзо, као и све друге важне публикације доспео у руке, потврдио је његова очекивања да се о овом загонетном споменику, његовом ктитору и времену настанка заиста имало шта рећи.

Задржавајући се највише на подручју Старе Рашке, где се налази највећа концентрација најзначајнијих споменика српске средњовековне уметности, а појавише у Студеници, где је имао викендицу, као и на подручју моравске Србије и деспотовине, где су настали најзначајнији споменици ове последње велике уметничке епохе српске независне државе, В. Ј. Ђурић није често долазио у Чачак, мада је пролазећи кроз овај град обавезно свраћао у Народни музеј. Био је, иначе, веома обавештен о културним збивањима овог града. Он је, као што сам истакао, редовно читао Зборник радова Народног музеја, где му ниједан значајнији текст из културне и уметничке прошлости није измицао пажњи. Шта више, он је тако темељно и концентрисано читао радове који су га посебно занимали, поготово ако су били посвећени њему мање познатим споменицима или, пак, онима који су му били занимљиви као тема да је то било готово задивљујуће. Више пута сам се уверио с каквом је пажњом читао радове Душанке Ранковић-Вучићевић стално се интересујући на чему ради. Мени је ласкало што сам као аутор и сарадник Зборника био у његовом видокругу. Иако сам знао да је био заинтересован за моје текстове, чије сам му сепарате повремено слао, писам уопште веровао са каквом прилежношћу и пажњом чита моје прилоге. Једном приликом, када је завршавао монографију Пећке патријаршије и када је приступио разматрању живописа у цркви св. Апостола насталог у XVII веку, чији су аутори припадали истој уметничкој радионици којој и мајстори што су осликали цркву манастира Благовенитеља Кабларског и храм Св. Николе у Жежевици позвао ме је телефоном да бих му саопштио где сам све писао о пореклу ових

мајстора и њиховој припадности. Кад сам му после паузе почео да диктирам наслове објављених текстова и да му објашњавам шта који текст обрађује, био сам запањен чињеницом да он то све зна, пошто је све моје прилоге благовремено и пажљиво читао. Питао је да ли сам још негде нешто о томе писао. Кад сам почео да му наводим неке мање чланке, мислећи да ћу да га изненадим, видео сам да нема помоћи: био је потпуно обавештен и о томе. По ко зна који пут сам се увеиро да наш уважени професор и академик све чита. Мало је познато да му је омиљсно штиво био чачански часопис „Градац”, још од времена када га је уређивао његов пријатељ и, како је говорио, сапатник Лека Обућина. Допадала му се нова серија овог часописа са тематским бројевима посвећеним појединим уметницима или темама за које је имао афинитета. Био је веома задовољан чињеницом да ми је редакција поверила леп задатак да припремим и уредим посебан број који ће бити посвећен Овчарско-кабларским манастирима. Када је овај троброј изашао из штампе, одмах сам му дао један примерак са посветом. Није скривао задовољство што је остварена лепа замисао. Веровао је да би и други часописи могли да посвећују своје бројеве појединим споменицима или њиховим целинама. Учинио је то часопис „Рашка” из Рашке, који је један свој број посветио манастиру Градац. Не верујем да га није имао у рукама и да није пажљиво прочитао неколико занимљивих текстова.

Када, пишући овај текст, мало дубље ослобођен емоција, размислим, осетим се изузетно поносним и привилегованим што сам био пријатељ уваженог професора Ђурића и његов близак сарадник и поштовалац. Колико је то била драгоцен и непоновљива личност, тек ћемо схватити пошто смо га изгубили. Све ће нам више недостајати у овим смутним и несигурним временима. Тешко ће нам бити без његовог подстрека и охрабрења. С њим је било много лакше обављати племенити и узвишен посао истраживања и заштите споменика културе. Српска, југословенска и европска историја уметности је његовом смрћу изгубила великог самородног истраживача, који је био интегрална личност монументалних духовних и интелектуалних вредности, невероватних стваралачких потенцијала. Претрпели су тежак ударац, од којег се тешко могу опоравити. Па ипак, српска култура и наука доживеле су изненадном смрћу Воје Ђурића праву националну несрећу. Студенти, који су га слушали на Филозофском факултету, студирајући историју уметности, били су срећни људи, а његове колеге, с којима је сарађивао и којима је увек помагао, никада не могу да забораве све оно што им је чинио и што је за њих значило. А значило је непојмљиво много. Готово се не може реално сагледати његова величина и духовна раскош. Док је био

жив, скоро да и писмо били свесни шта би могао да значи његов нестанак. А сада, када је отишао, као да је темељно уздрмана струка којој припадамо. Постаје све јасније какав је то стожер националне историје уметности био. Сад је тај стуб нестао и брод историје уметности дуго ће се љуљати и вероватно ударати у многе хриди са опасношћу да претрпи многа оштећења. Сада је тек јасно коликом је и каквом снагом и сигурношћу зрачио. Под крошњом човека храста – великог храста, какав је био Воја Ђурић, некако смо се сви осећали угодно, безбедно и срећно. Пао је тај снажни дуб, срушио се тај велики хрст. Како ће нам бити без њега? Много теже и неизвесније. Он је својим делом и чином, својом еруптивном стваралачком снагом чувао углед историје уметности и њен друштвени статус. Био је ослонац свих нас који смо радили на очувању дела наше културне и уметничке прошлости. Било шта да сте радили, било је необично важно шта о томе мисли Воја Ђурић, велики узор и највећи следбеник прогресивне и савремене европске византолошке мисли, најдаровитији ученик Георгија Острогорског, Анреа Грабара и Светозара Радојчића, човек који је својим недовршеним делом обележио нашу епоху у истраживању старе српске уметности, недостижни васпитач младих генерација и утемељивач многих далекосежних културно-научних замисли и иницијатива. Ако сте приступали истраживању и заштити неког нашег великог споменика, нисте могли да га заобиђете, јер сте знали да би могао бити *spiritus movens* многих драгоцених замисли и били сигурни да је по свом знању, искуству и инвентивности био незамењив. Ако сте били уредник пеке периодичне публикације, нисте могли а да не мислите о томе на какав ће пријем број који сте припремали наићи код уваженог академика. Ако сте издавали књиге научног карактера, нисте могли да га мимоиђете као рецензента, јер је његов суд био најпоузданији и најкомпетентнији. Ако из разлога велике заузетости није могао да се прихвати да буде рецензент дела које сте припремали за штампу, то вас није ослобађало обавезе да све учините како би књига била што боље ликовно-технички опремљена, јер сте у свом великом професору имали најоштријег критичара. Он једноставно није подносио незреле и трапаве издаваче. Ја не знам човека који се могао толико радовати појави неке вредне књиге као што је он био. Кад би се у издању Републичког завода појавила било која књига, ја сам био уверен да је посим најоданијем читачу и објективном критичару. Ђурић је високо ценио издавачку делатност централне установе заштите споменика културе у нашој Републици. О томе је често говорио, али, као ретко ко, потрудио и да напише своје мишљење. То је несумњиво имало значајног подстрека за даљи рад на издавању књига и публикација из области

културне баштине. Када је учествовао на промоцијама књига о уметничким споменицима које је објавио Републички завод, он је држао праве мале беседе, које ће остати запамћене. Срећом неке од њих су и објављене.

Да завршим ово евоцирање својих успомена на светао лик нашег великана међу историчарима уметности, професорима и академицима сећањем на једну његову велику љубав и страст којој се потпуно предавао. Реч је о научним скуповима, које је он концепцијски и садржајно осмишљавао и организовао и на којима је, разуме се, редовно учествовао по правилу увек или са главним или најважнијим рефератима. Такође су у питању и они симпозијуми на којима је, поред поднетих реферата, давао тон у расправама и дискусијама на којима је он вазда бриљирао и био веома заслужан што су оне имале занимљив а често и полемичан ток. Он им је давао снажан подстицај. Пошто сам на неким од значајнијих скупова који су имали међународни карактер учествовао, могао бих изворно да сведочим с каквом је енергијом и преданошћу радио на организацији симпозијума, посебно оних који су били посвећени јубилејима великих националних споменика. Један од првих, којима сам присуствовао, био је „Моравска школа и њено доба”, одржан у манастиру Манасија и Београду 1968. поводом 450-годишњице задужбине деслота Стефана. Објављен је Зборник који је уредио Војислав Ј. Ђурић. После солоћанског симпозијума, одржаног 1965, поводом 700-годишњице Солоћана, чији је духовни родоначелник био управо В. Ј. Ђурић, ово је први велики међународни скуп посвећен једном нашем капиталном средњовековном споменику. Потом су се низали велики међународни симпозијуми као што су: „Милешева у историји српског народа” (одржан 1985. у Милешеву поводом седам и по векова овог блиставог древног српског споменика), „Студеница и византијска уметност око 1200. године” (организован поводом осам стотина Немањине задужбине 1986) и научни скуп поводом 650-годишњице манастира Дечани 1988. под називом „Дечани и византијска уметност средином XV века”, после кога је објављен зборник саопштења под истим називом, који је уредио В. Ј. Ђурић као кључни човек овог симпозијума. Међународну научну јавност је у значајној мери заокупио 1987. симпозијум „Архиепископ Данило II и његово доба”, одржан поводом 650-година од смрти ове значајне личности у историји српске цркве и њене уметности. Када је објављен зборник радова (1991), овај симпозијум је тек показао слојевитост и богатство нових научних сазнања о животу и делу овог једног од најобразованијих црквених великодостојника српског средњег века, који се, поред осталог, бавио и градите-

љством. Ко и остали зборници које је уредио академик Ђурић, овај улази међу најзначајнија издања САНУ. Последња сјајна књига коју је он уредио у издању Одељења историјских наука САНУ јесте о зидном сликарству манастира Дечана. То је, уствари, зборник студија и прилога о нашој највећој фреско-целини, које су написали најдаровитији млади историчари уметности. Они су, наиме, под руководством професора Гордане Бабић-Ђорђевић, провели извесно време у задужбини краља Стефана Дечанског с циљем да обраде унапред утврђене теме из области историографских истраживања, распореда фресака и натписа и иконографског програма. Тако је произашло преко двадесет текстова, који су пуни изванредних запажања, свежих и веома утемељених закључака. Уз још изванредан број веома значајних студија, овај зборник чини данас најкомплетнији избор студија и прилога о зидном сликарству једног нашег споменика. По речима њеног уредника, пред нама је књига чију највећу вредност представљају научне новине и у описима засебних циклуса или целина, и у продубљеним студијским освртима на њих. Књига је, иначе, ремек дело професорског рада дописног члана САНУ Гордане Бабић.

За Војом Ђурићем остале су најбоље књиге српске историје уметности. Остало је једно велико али недовршено дело, које ће чувати успомену на светлост његовог људског лика на светлост његове духовности. Многи ће пројекти којима је руководио или које је тек засновао остати нереализовани. Ко зна колико ће времена протећи да би се могла појавити таква личност.

Воја Ђурић је човек који је својим форматом и стваралачко-радним способностима био више од институције. По ономе што је за живота урадио у свим областима деловања (настава, изучавање старе уметности, унапредње истраживачког рада, публиковање исхода проучавања уметничких споменика) и по супериорном овладавању најсложенијим проблемима у изучавању, не само уметности византијског света, он је био историчар уметности без премца. Као што је у истраживачком и педагошком раду био потпуно оригиналан, он је и у свакодневном животу и понашању био посве особен и самородан.

Кад је о било чему говорио, он је беседио. Он није причао, он је приповедао. Кад је причао о најобичнијим стварима, умео је да им да лепоту постике и да их учини најзанимљивијим темама. Њега нико није могао да не слуша кад је говорио, јер је то чинио надахлуто и полетно, свеже и духовито, са непоновљивим шармом и сугестивношћу. Једна млада историчарка уметности, своцирајући своја сећања на њеног

омиљеног професора одмах после смрти, изрекла је необично тачна запажања о понашању В. Ј. Ђурића: „Док нисам боље познавала мог незаборавног професора и док нисам имала прилике да присуствујем сеансама којима је он давао тон, ја никада нисам могла да поверујем колико псовка исказана сочним језиком необичног човека, цивилизовано, однеговано и самосвојно може да буде вишезначна и метафорична и у функцији човековог стила.” Уствари, Воја Ђурић је све у животу чинио на најбољи и најприкладнији начин, при чему је испољавао много отмености, урођеног господства и елеганције. Што је најважније, зрачио је бескрајним оптимизмом и животношћу. Такав је био до последњег дана. Ни једним својим гестом ни поступком није одавао тугу, а још мање неку слутњу, поготово не ону која би указивала на изненадни крај његовог живота. Имао је одређених здравствених проблема, према којима се односио хуморно, не придавајући им адекватни значај. Има се утисак, сада после кобног исхода, да није посветио довољно пажње свом ипак нарушеном здрављу. Бујна снага која је зрачила из његове немањихке фигуре као да нас је све заваравала. Срце га је издало у тренутку када је остављао утисак човека неисцрпне радне енергије и када су сви очекивали нове студије и књиге. Срећом, неке од њих су већ у штампи.

Неће дочекати монументални јубилеј 800-година манастира Хиландара, колевке српске духовности, уметничког споменика чије је слојеве зналачки откривао стекавши неизмерне заслуге својим бројним студијама што је овај најзнаменитији српски манастир постао близак савременој друштвеној свести. Као дугогодишњи председник Друштва љубитеља Свете Горе Атоске, веома много је учинио на популаризацији ове Свете земље стално мислећи на предстојећи хиландарски јубилеј, а као председник Хиландарског одбора САНУ и као уредник Хиландарског зборника, од свих истраживача највише је допринео успостављању данашње научне представе, не само о задужености св. Симеона Немање и св. Саве, већ и осталих светиња на Атосу као духовних и уметничких жаришта у минулим вековима. Није имао среће да постане сведок великог тренутка српске културне историје, да доживи крупан јубилеј српске духовности, у чијем обележавању би он, несумњиво оставио најдубљи печат.

Не знам да ли ће ико моћи да га достојно замсни у планираном конципирању, организовању и реализацији интернационалног научног скупа посвећеног великој хиландарској годишњици, који је, с обзиром на предвиђено учешће највећих научних ауторитета византологије, требало да буде објективни пресек најновијих сазнања о хиландарском светилишту и његовој епохи. Опсежни пројекат „Хиландарске иконе од XII до

XVII", који је започео пре више година с циљем да то реализује до хиландарске прославе, када је требало да уследи објављивање вишетомне публикације, остаће нереализован. Остаје да се надамо да ће светло дана угледати његова књига „Сликарство на Светој Гори”, у издању Републичког завода за заштиту споменика културе, која ће садржати већи број објављених и необјављених студија о зидном сликарству и иконопису Хиландара и других атоиских манастира и цркава. У сваком случају, неповратним одласком В. Ј. Ђурића, најбољег познаваоца Хиландара као уметничког споменика и као расадника хуманистичке мисли у тренутку када идемо у сусрет осамстогодишњице највећег источника српске духовности, губимо много сви, а посебно Хиландар, који више неће имати свог најоданијег посетиоца, свестраног истраживача и маестралног тумача његових разноликих и репрезентативних вредности. Смрћу В. Ј. Ђурића Хиландар је изгубио свог својеврсног заштитника, који је о овом древнику бринуо непрекидно и о свим питањима његовог проучавања и достојног одржавања. Уосталом, сви капитални српски средњовековни споменици изгубили су свог најзворнијег тумача, брижног патрона. Питам се како ће Студеница без свог заточеника, најдубљег познаваоца и човека који је својим присуством овај манастир чинио својеврсним универзитетом?

Сећам се с каквим је заносом говорио посетиоцима о студеничкој архитектури, фрескама и скулптури. Као један од оснивача студеничке Духовне академије и као активни учесник у њеном раду, он је стекао изузетне заслуге што је овај знаменити српски манастир отпочео један нови културно духовни живот и што се испољава као значајно савремено културно средиште Србије. Никада не могу да заборавам студенички осамстогодишњи јубилеј 1986, када је одржан међународни симпозијум на тему „Студеница и византијска уметност око 1200. године”, на коме су учествовали многи угледни византолози из Грчке, Италије, Аустрије, Бугарске, Русије, Француске. Нико, као он, није умео тако убедљиво да беседи страним гостима колико је Студеница оригинална уметничка творевина као симбиоза византијских и романско-западних уметничких схватања. Италијански и грчки стручњаци у студеничкој архитектури и пластици препознавали су облике споменика на тлу Италије и Грчке. Били су истински задивљени чињеницом колико је Студеница универзални споменик. Том и таквом сагледавању нашег велелепног споменика највише је допринело Ђурићево тумачење његових особености. То би се могло још пре рећи за Сопоћане, о којима је Ђурић пре више од тридесет година написао посве оригиналну и веома модерну монографију. Преко ње је свет дубље упознао сопоћанске фреске – ремек

дела европске уметности XIII века, али и Ђурића као византолога који ће убрзо постати научник светског гласа.

Данас, када се сумирају резултати његовог истраживачког рада, може се, са сигурношћу, рећи да је од свих српских историчара уметности највише допринео светској научној афирмацији уметничких споменика Србије и да може бити спокојан, јер се тако одужио свом роду. Он је, иначе, био веома спокојан истраживач наших древних споменика и необично срећан што им је први откривао репрезентативна уметничка својства. Како и не би био срећан када је, боравећи у студеничком крају, безброј пута ходао стазама Светог Саве знајући боље од других да реконструише његов удео у развоју српске духовности и уметности. Иако није стигао много што шта да уради, урадио је много више од других задуживши нашу културу, науку и образовање. Изненадно је узлетео на небо, међу анђеле, и прикључио се њиховом хору. Једноставно. Воја Ђурић је отишао код фресака наших задужбина које су га изнедриле и учиниле нашим великаном. Сврстао се међу светитеље, одакле се више никада неће вратити. Заузео је најважније почасно место у лози српских научника. Светлост његове духовности вазда ће нас обасјавати и подсећати да ће његово дело надживети епоху коју је обележио.

Радомир СТАНИЋ